

Елка Мирчева

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“
Българска академия на науките
София, България

Рецензии и обзори

**Български диалектен атлас. Обобщаващ том. IV. Морфология.
Авторски колектив. София, Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“, 2016. 248 с.**

Излезе от печат последната част на Обобщаващия том на Българския диалектен атлас с авторски колектив *Лучия Антонова-Василева, Лиляна Василева, Мариана Витанова, Елена Вълчева, Славка Керемидчиева, Тинка Костова, Иван Кочев, Елена Кяева, Кармен Смедовска, Маргарита Тетовска-Троева, Пандора Урумова* под редакцията на: *Маргарита Тетовска-Троева* (главен редактор), *Елена Кяева* (заместник главен редактор), *Лучия Антонова-Василева, Мариана Витанова, Славка Керемидчиева*.

С Обобщаващия том се поставя финалът на делото на няколко поколения български диалектолози. С изработването на частта *Морфология* родната лингвогеография нарежда по достойнство българската наука сред водещите европейски нации в това отношение и дава на нашата научна и културна общественост фундаментален труд.

Подобни трудове се създават веднъж в историята на една нация. Те не само съхраняват за поколенията непреходното културноисторическо наследство, но се превръщат и в основа за бъдещи научни и научноприложни изследвания.

През 2001 г. Книгоиздателска къща „Труд“ издаде в едно книжно тяло първите три части на *Обобщаващия том – Фонетика, Акцентология и Лексика*. Върху мрежа от 2300 проучени селища във и извън държавните ни граници в диахронно-синхронен план са представени най-важните фонетични, акцентологични и лексикални особености на българския език в неговото единство. Във всяка карта е спазен методологическият принцип да бъде показана връзката на съответното явление със старобългарския език. Добре известно е, че като най-безспорни доказателства за българския характер на Кирило-Методиевия език изследователите на първо място сочат фонетичните черти, а някои от тях изтъкват като меродавно и наследеното немалко лексикално богатство. В този смисъл появата на частта *Морфология* идва да изпълни важна научна задача – да покаже в пространствен и хронологичен модел най-важните и същностни характеристики

на българския език в морфо-синтактичен план и така да открие, от една страна, генетичната връзка на българския език с най-стария писмен славянски език – старобългарския, а от друга, да изтъкне връзката и отликите на българския език с по-близки и по-далечни родствени и неродствени езици (напр. със славянските, балканските и др.) и на морфологично равнище.

Обобщаващият том е дело на научен колектив от Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ към БАН. С тази нелека многогодишна задача авторите са се справили изключително успешно.

Трябва да се подчертае, че и днес диалектните карти на славянските и неславянските европейски езици се изработват по точков признак, а преобладаващата част от тях са черно-бели. Изработените от Секцията за българска диалектология и лингвистична география и от отделни учени през годините 11 регионални атласа също са точкови. В българската лингво-география този метод на картографиране до голяма степен е надживян. Авторите на Обобщаващия том са избрали друг подход – представяне на явленията във вид на ареали, а използването на богата гама от цветове и нюанси представя убедително, прегледно и не на последното място, по ефектен и запомнящ се начин основните типологични особености на българския език, както и противопоставянията между българските диалекти.

Отлична идея е като въвеждаща и извън общата номерация да бъде поместена карта, представяща типологичните особености на българския език: 1. Наличие на силово ударение и отсъствие на различни типове интонации при гласните; 2. Отсъствие на фонологичен вокален квантитет; 3. Аналитичен характер на именната система (съществителни и прилагателни); 4. Наличие на членна морфема при имената; 5. Наличие на удвоено допълнение; 6. Аналитично изразяване на сравнителна и превъзходна степен; 7. Аналитично изразяване на инфинитива с *da*-конструкция; 8. Богата глаголна система с множество форми за минали и бъдещи действия; 9. Аналитично изразяване на бъдеще време с помощта на частици; 10. Наличие на преизказно наклонение при глагола. По този начин читателят получава в максимално стегнат вид представа за онова, което отличава българския език от останалите славянски езици и което е характерно за нашите диалекти в цялата българска езикова територия. Тези сведения подготвят за правилното възприемане на извънредно голямото разнообразие от форми и окончания, които предлагат 145-те карти, и за тяхното осмисляне като единство в многообразието – обвързано генетично със старобългарския език, но представлящо етап от развоя на нашия език, отдалечен с 10 века от най-древните запазени писмени паметници.

Лингвогеографските карти са решени в синхронно-диахронен план. Те са изчертани върху същата мрежа от 2300 селища, използвана в предишните три части на Атласа. Част *Морфология* се състои от 145 многоцветни карти, които са придружени от също толкова на брой коментари към всяка карта и списъци с регионалните карти, които съдържат интерпретираните явления. Картите съответстват на *Програмата за събиране на материал*

за *Българския диалектен атлас* и *Инструкцията към Програмата за събиране на материал за Българския диалектен атлас*, изработени от основателя на Секцията за българска диалектология и лингвистична география проф. Ст. Стойков. Вече 60 години тези трудове продължават да бъдат актуални. С тяхна помощ десетилетия наред десетки български учени и поколения студенти, изучаващи специалността *Българска филология*, събират материал на терен и създават регионалните диалектни атласи. Днес четирите части на Обобщаващия том на Българския диалектен атлас въз основа на изработените регионални атласи и на материала, събиран от 1956 г. до 80-те години на XX в., представят българския език на диалектно равнище в неговата цялост във и извън държавните ни граници.

Освен картите томът съдържа *Увод*, *Индекс на картографираните форми и явления*, *Списък на съкращенията* и *Разпределение на работата между членовете на авторския колектив*.

Уводната част е дело на М. Тетовска-Троева. В нея в синтезиран вид са изложени основните цели и задачи, които преследва този труд. На достъпен и за неспециалисти език са формулирани картографските принципи, спазвани при изчертаването на картите. Изборът на цветовете в легендите е съобразен с представянето на материала в диахрония. Този подход очертава старобългарското градиво на нашия език на морфологично равнище. Приоритетно място е отредено на запазените до днес архаични форми, които са изнесени на преден план. Основните противопоставяния са представени с тъмните нюанси на червения, синия, жълтия, зеления, кафявия, оранжевия, сивия цвят. Най-близката до старобългарската форма е отбелязана с тъмночервено. Много добре се открояват иновациите, които са картографирани в контрастен цвят. Подтиповете на основните противопоставяния образуват изоглоси с оттенък, по-светъл от основния тон. В случаите, в които се налага обособяване на трето равнище, са въведени буквени означения. Богатата палитра от цветове, нюанси и допълнителни знаци ясно показва разположението на излизачите извън рамките на основните за българските диалекти противопоставяния. Прегледно съставена легенда помага на читателя бързо да се ориентира в информацията, съдържаща се в красивите цветни карти. Подобно на предходните три части на Обобщаващия том, към всяка от тях са включени по две малки карти, представящи българските говори, които не са в непосредствена близост до днешните държавни граници – Северна Добруджа и Мала Азия. На едно място е събрана огромна информация, обхващането на която изисква запознаване с внушителен брой изследвания и регионални атласи. Като пример ще посоча к. № 116 *Частичка за образуване на положителна форма за бъдеще време 1 лице единствено число – ще (пера)*. Шест основни цвята, всеки с до 3 буквени символа, представят голямото разнообразие от форми и своеобразния развой на старобългарското сложно бъдеще време в диалектите от българската говорна територия.

Старобългарските форми, към които авторите препращат съвременните морфологични явления, се привеждат само ако са открити в известните до този момент старобългарски паметници. Приветствам това решение, за-

щото въпреки че колекцията, наречена класически старобългарски паметници, е сбор от оцелели по волята на случайността ръкописи, които не дават представа за старобългарския език, този подход е в най-голяма степен издържан в научно отношение. В случай че препращат към открити покъсни, среднобългарски форми или пък близки до картографираните старобългарски форми, това става не след знак <, а след бележка – така е например в к. № 96 *Окончания за 1 лице единствено число сегашно време при глаголи от I спрежение от типа плета, пера, срв. стб. плетж, перж* или пък к. № 67 *Пълни форми за винителен падеж на личното местоимение за 3 лице единствено число женски род нея, срв. стб. ѝ, нѣ < срб. (н)еѣж* и др.

Проследявайки съдържанието на тома, читателят може да се убеди, че на практика тук са обхванати всички морфологични категории и типове: род и число на съществителни, прилагателни, местоимения; членни морфеми за ед. и мн.ч.; остатъци от падежни форми при местоименията; окончания и форми за сегашно и минало несвършено, минало свършено и бъдеще време на глаголите от I и II спрежение; причастни форми и др. За по-голяма пълнота са изработени и десетина карти, които интерпретират главно синтактични конструкции, като например различните начини за изразяване на връзката при подчинено определително изречение (к. № 140); мястото на отрицателната частица *не* при кратката местоименна форма и простата глаголна форма (к. № 143); мястото на кратките форми на личните местоимения, употребени край минало неопределено време и конструкции от типа *аз съм го видял, аз съм ѝ дал* (к. № 144); глаголни форми в конструкции за забрана от типа *недей плака* (к. № 145) и др. Така Атласът осъществява една от своите главни цели – успешно представя в ареален и хронологичен вид най-важните морфологични характеристики на българските диалекти, които имат отношение както към въпроса за класификацията и типологизацията им, така и към въпроса за единството на българския език в миналото и днес. Новите данни, които учените изнасят, опровергават някои стари тези или пък подкрепят по-рано изказани предположения с доказателствен материал.

Поради ареалния характер на Атласа окончания и форми, характерни за малки региони, не могат да бъдат картографирани. Материалът от тях е отразен в *Коментара* към всяка карта. Този коментар дава информация за комплекта от карти, върху които е изработена обобщаващата карта, както и ценни допълнителни сведения. Високо трябва да бъдат оценени направените препратки към картите в *Обобщаващия том. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика*. По този начин разглежданите явления се обхващат в тяхната цялост.

Обобщаващият том на Българския диалектен атлас, както и Част IV. Морфология са от голямо значение за по-нататъшни проучвания на историци на езика, диалектолози, слависти, балканисти, медиевисти и много други специалисти. Заедно с това той има и научноприложна стойност. Смятам, че с достъпния си вид може с успех да бъде използван и при езиковото обучение на ученици, студенти, докторанти и всички, които искат

да знаят повече за родния си език. Използването му може да помогне на преподавателите нагледно да покажат на учениците тези диалектни говорни навици, които ги отдалечават от книжовната норма, и да насочат усилията си според конкретния регион (окончанията за 1 л. мн.ч. при глаголите от I и II спрежение – к. № 106; употребата на бройната множествена форма при същ. имена за лица и нелица от типа *два сина, три коня, три дена, пет пъти* и пр. (к. № № 14, 15, 16, 17, 18); промяната в рода на някои съществителни имена, като *вечер, кал, лой, пепел*, а също и относително новата чуждица *тел* (к. № 1, 2, 3, 4, 5). Атласът може да помогне за едно пътешествие във времето, при което върху различни карти да се проследи постепенният преход на българския език от синтетизъм към аналитизъм, както и за много други образователни задачи.

Обобщаващият том на Българския диалектен атлас IV. Морфология дава на науката безценен автентичен материал, който ще служи за бъдещи изследвания на наши и чужди учени, на учащите се, на политици, културни дейци и на всички, които имат отношение към българския език, култура и история. Томът е убедително обективно доказателство, този път на морфологично равнище, за произхода на най-стария писмен език на славяните – старобългарския, за границите на българския език, за неговото някогашно и днешно единство.

С том *Морфология* българската езиковедска наука получава в завършен вид цялостен труд, който представя българските диалекти в диахронен и синхронен план на всички езикови равнища.

✉ Елка Мирчева
elka_mircheva@abv.bg